

Pavel Barša a kolektiv: Dialog teorií: Filozofická dilemata výzkumu mezinárodních vztahů.

***1. vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009, 252 stran,
ISBN 978-80-7419-011-7 (signatura knihovny ÚMV 56 603).***

Publikace vytvořená týmem pracovníků Ústavu mezinárodních vztahů pod vedením Pavla Barši pojednává o pěti metateoretických dilematech, která provázejí výzkum ve společenských vědách, a tedy i v oboru mezinárodní vztahy. V rámci dosavadního českého výzkumu mezinárodních vztahů jde o publikaci ojedinělou. Čeští výzkumníci teprve pomalu překonávají rané období tvorby učebnic a přehledových publikací, které položily oboru v České republice základ, a dosud velmi často vytvářejí zajímavé, leč velmi silně empiricky zakotvené případové studie zahraničních politik států či regionů (do této kategorie řadí autorka recenze i sebe). Publikace věnující se inovativním způsobem teoriím mezinárodních vztahů, či dokonce metateoretickým otázkám jsou zde stále spíše výjimkou, a o to více pozornosti si předložená publikace zaslouží.

Kniha se věnuje metateoretickým dilematům, která Pavel Barša v úvodní kapitole vymezuje následovně: „*První dvě z těchto dilemat – spor mezi duchovnědnými a přírodovědnými přístupy a spor mezi hlediskem jednání a hlediskem struktury – byla formulována klasiky společenské vědy, jako byli Max Weber a Émile Durkheim. Třetí dilema – spor o možnost lidské mysli překročit své historické stanovisko a dobrat se objektivního a univerzálně platného poznání – tvořilo obecný rámec výzkumu historických a společenských věd minimálně od konce 19. století [...]. Čtvrté dilema – spor o roli vědy v sociálních a politických zápasech – je s námi od doby, kdy jeden ze zakladatelů společenské vědy – Karl Marx – vyvodil ze své teorie společnosti a dějin teorii komunistické revoluce. Zatímco tato čtyři dilemata zdědila teorie mezinárodních vztahů z klasické společenské vědy, páté dilema – rozpor mezi odlišností dané teorie od jiných teorií a určitostí jejich empirických hypotéz [...] – bylo formulováno na její vlastní půdě“ (s. 10).*

Při pohledu na strukturu knihy je nutné vyzdvihnout společnou práci autorského kolektivu. Jednotlivé texty se vztahují k naznačeným pěti dilematům a autoři odkazují na Baršovu úvodní kapitolu, je tedy zřejmé, že s rámcem knihy se důkladně seznámili, což není v řadě kolektivů zvykem a rozhodně to přispívá k celistvému a plastickému dojmu, kterým kniha na první pohled působí. Na straně druhé lze vznést ke struktuře knihy několik námitek či polemických poznámek.

První z nich se týká dělení jednotlivých kapitol první části knihy podle „paradigmat“ či teoretických škol rozlišovaných ve výzkumu mezinárodních vztahů. Kniha se jmenuje *Dialog teorií*, jejím cílem je přispět k dialogu mezi „*různými směry v rámci mezinárodních vztahů*“ (s. 10). Přesto už svou strukturou tomuto dialogu zabraňuje, když teorie drží v zavedených mantinelech teoretických škol (realismus, liberalismus, marxismus, konstruktivismus, poststrukturalismus), oddělených od sebe nejen „*zdí*“ konců a začátků kapitol, ale dokonce i osobami autorů, kteří o nich píší. Z výsledného textu se zdá, že jednotlivé kapitoly věnované teoretickým proudům vznikaly souběžně, nebo alespoň odděleně, protože na sebe vzájemně nereagují a nereflktují se. Pokud tedy v knize něco chybí, pak právě dialog mezi různými přístupy. Tím kniha v podstatě reprodukuje „*nálepky*“, které od sebe zdánlivě odlišují různé přístupy ke zkoumání mezinárodních vztahů, ačkoliv sama stanovením pátého dilematu vede autory ke konstatování, že jednotlivé školy vycházejí z velmi podobných premis (realismus či liberalismus) a vzájemně přebírají výzkumná témata, výzkumné postupy i přijatelné závěry. Zajímavějším přístupem by zřejmě bylo zvolit jako náměty kapitol jednotlivá dilemata a ponechat autory a proudy se volně střetávat nad konkrétním metateoretickým problémem.

Jak o tom bude řeč i dále, řada kapitol stejně končí poněkud předvídatelným konstatováním, že někteří realisté/liberálové si myslí to a jiní úplný opak. Pokud by se mohly jednotlivé přístupy přímo střetávat v diskusi společného tématu napříč „paradigmaty“, mohl by být výsledek zajímavější, mohla v něm vznikat nečekaná spojení, nebo naopak nepřekonatelné rozpory. Ostatně jednotlivá dilemata jsou od sebe stejně oddělována. Jakkoliv Barša v první kapitole první části a později i Michal Kořan v první kapitole druhé části implikují vzájemnou podmíněnost jednotlivých dilemat, autoři kapitol je – s čestnou výjimkou Ondřeje Slačálka – drží přinejmenším formálně oddělená do jednotlivých „dilematických“ podkapitol.

Knize lze dle mého názoru též vytknout výraznou nevyváženost jednotlivých kapitol, a to jak co do kvality zpracování, tak co do čtenářské náročnosti. Jakkoliv chápu, že vedoucí autorského kolektivu není diktátor, který by mohl vynucovat na svých spolupracovnících něco, co sami nejsou ochotni poskytnout, jasnější kritéria stanovující, co za knihu má *Dialog teorií* být, by kolektivu prospěla. Tuto námitku nicméně vznáším pouze s ohledem na naprosto jasné kvality předkládané knihy a je nutné na tomto místě jasně říci, že kniha neobsahuje žádný vyloženě slabý text. To ale nemění nic na výtce, že některé texty poměrně jasně vyčnívají nad ostatní ať po stránce obsahové, nebo formální.

Tento fakt způsobuje (nebo je možná způsoben tím), že kniha zůstala uvězněna někde mezi textem, který bych doporučila jako užitečný a kvalitně zpracovaný přehled dané problematiky (zejména kapitoly o realismu, liberalismu a konstruktivismu) svým bakalářským studentům, a textem, který má vyšší ambice a klade vyšší nároky na čtenáře (kapitoly Baršovy, kapitoly Ondřeje Slačálka a kapitola Petra Druláka). Zatímco některé texty vyžadovaly soustředění při snaze sledovat autorovu originálně pojatou argumentaci, jiné byly v podstatě další verzí mnohokrát zpracovaných „úvodů“ do problematiky. S ohledem na to, že kniha vyšla v edici Studijní texty, se zdá, že mohla být míněna jako „úvod“. Je-li tomu tak, pak někteří z autorů dle mého názoru přecenili schopnosti alespoň bakalářských studentů a texty, které zde hodnotím jako učebnicové, vlastně mohou obstát nejlépe. S ohledem na vedoucího autorského kolektivu a charakter zpracovaného tématu však knize přičítám vyšší ambice, a tedy naopak za nejzdařilejší považuji texty učebnicovou úroveň převyšující. To samozřejmě nevyvrací možnost, že se v tomto svém závěru mýlím, a hold by pak náležel těm, kdo dokázali složitou problematiku podat srozumitelně a v rozumném rozsahu.

Podívejme se nyní na jednotlivé kapitoly knihy. *Dialog teorií* je rozdělen na dvě části. První část je uvedena i ukončena kapitolami Pavla Barši. První z nich představuje jednotlivá dilemata tvořící tematický rámec knihy. Předložený text však v mnohém rámci tematického úvodu přesahuje. Barša předkládá vynikající diskusi o zásadních otázkách výzkumu ve společenských vědách, která je navíc zacílena do oblasti mezinárodních vztahů, tedy oblasti, která se minimálně v českém prostředí k uvedeným dilematům teprve zpracovává. Právě zveřejnění, rozpracování a představení těchto dilemat v souvislosti s oborem mezinárodních vztahů považuji za významný příspěvek ke kvalitě výzkumu v této oblasti v českém prostředí. Kapitola závěrečná se pak pokouší syntetizovat výstupy celé první části. Faktem však je, že tak Barša činí bez velké reflexe předchozích kapitol, a tak závěry v ní představené vycházejí spíše z autorovy vlastní argumentace než z výstupů práce jeho kolektivu.

Kapitola pojednávající o realismu není rozhodně špatným textem, ale v kontextu některých dalších kapitol spadá mezi příklady „učebnicových“ shrnutí v podstatě známých faktů. Autor Vít Beneš se vlastně velmi poctivě drží stanoveného vzorce: Zde je pět dilemat a představme si, jak se na ně realismus dívá. Protože, jak již bylo naznačeno výše, nelze v žádném případě říci, že se „realismus na něco nějak dívá“, řeší autor tento problém výběrem několika zástupců dostatečně reprezentativních, a přitom navzájem odlišných, aby mohl říci alespoň, jak se „velikáni realismu dívají na věc“. Výběr velikánů není přitom zvlášť zdůvodněn ani vyjasněn a dalo by se o něm zřejmě polemizovat, nicméně

nejde ani o vzorek nějak špatně zvolený. Výběrovost, spolu s poctivou prací s primární literaturou a skutečností, že autor ctí rozdělení kapitoly do pěti uvedených dilemat, však vede k předvídatelnému závěru: Různí autoři si ve svých knihách myslí o různých dilematech různé věci. S tímto závěrem se pak autor kapitoly spokojí, což z ní činí velmi užitečný přehledový text, ovšem bez výrazné přidané hodnoty.

Kapitola druhá, o liberalismu, pro mne osobně byla vlastně nejméně přínosnou částí knihy. Dovolím si začít kvantitativním zdůvodněním tohoto názoru, neboť autor – Jan Karlas – si na zodpovězení pěti dilemat, která se týkají možností poznání v jednom z nevlivnějších a nejkošatějších teoretických proudů mezinárodních vztahů, vyhradil celkem osmnáct a půl strany včetně úvodu a závěru, což mu k zajímavé analýze neposkytuje mnoho prostoru. Část těchto stran navíc věnuje, stejně jako Beneš, přehledu „základních myšlenek“ svěřeného proudu. To jsou nicméně informace, které bude někdo, kdo zvládl a přežil první Baršovu kapitolu, jen těžko potřebovat, a které se navíc nejpozději v rozboru páteho dilematu začínají rozpadat. I v této kapitole si autor ponechává perspektivu „nechme mluvit významné zástupce“, která vede spíše k rešeršnímu charakteru předloženého textu. Kapitola o liberalismu nepřekračuje známé české učebnicové texty autorů, kteří spolupracovali i na této knize, a dospívá se stejnou spokojeností k témuž povšechnému závěru jako kapitola předchozí.

Kapitoly Ondřeje Slačálka o marxismu a poststrukturalismu tvoří dle mého názoru to nejlepší, co mohou „paradigmatické kapitoly“ první části knihy nabídnout. Autor neváhá pružněji pracovat s načrtnutou strukturou pěti dilemat tak, aby názorně poukázal na aspekty zkoumaných přístupů, které považuje za důležité. K analyzovaným textům se nestaví jako k odděleným „škatulkám“, ale jako k propojeným součastem téhož myšlenkového proudu. Jakkoliv si i Slačálek ponechává perspektivu několika významných autorů, opírá jejich dílo o širší souvislosti a kontexty a zejména v kapitole o marxismu staví velmi čtivý a zajímavý obraz pojednávané problematiky. Autor nepracuje mechanicky na vytvoření „výplně“ podle daného vzorce, ale aktivně se zapojuje do tvorby vyprávění své části knihy, což z jeho textů činí náměty k zamyšlení, podobně jako je tomu u Baršových kapitol nebo kapitoly Drulákovy.

Kapitola Matse Brauna o konstruktivismu pak tvoří poměrně koherentní doplněk kapitol o liberalismu a realismu. Autor vybírá z nepřeberného množství konstruktivistických autorů pouze dva, přičemž k Wendtovi – u něhož to mohu, myslím, nejlépe ze všech autorů citovaných v knize posoudit – se staví jako k materiálu pro tematickou rešerši. Opět tedy kapitolu chápu spíše jako zajímavý učební materiál, založený na mechanické práci s původními texty, než jako badatelský počín autora.

Druhá část knihy tvoří dvě kapitoly, které by mohly být spíše předřazeny tematickým kapitolám první části, a mohly by tak vést „dialog“ s Baršovou úvodní kapitolou. Bez ohledu na zařazení v knize jsou obě velmi zajímavým doplňkem zkoumaného problému.

Kapitola Michala Kořana Dilemata z pohledu filozofie vědy bohužel odvedla mou pozornost od obsahové k formální stránce textu, která jinak velmi hutný příspěvek k diskusi do velké míry přehlušila. Na třiceti třech stranách textu jsem totiž narazila na více než dvacet autocitací, odkazujících celkem na tři autorovy články, jednu knihu a jeden nepublikovaný konferenční příspěvek (viz seznam literatury na s. 222–223). To z Michala Kořana činí v jeho vlastním podání zdaleka největšího odborníka na danou problematiku, vedle něhož se Waltz, Rorty, Kratochwil, Weber a další pouze krčí v koutě s několika myšlenkami stojícími za zmínku. Mou výhradu nutno brát s jistou mírou nadsázky a uvádím ji hlavně proto, že se mi uvedená kapitola obsahově líbila a uvedená praxe zbytečně zkazila můj celkový dojem z ní. Autor představuje spor realismu a antirealismu ve společenských vědách srozumitelným způsobem a jeho reinterpretace pěti rámcových dilemat knihy je navíc velmi užitečně staví do role aktivní součásti zkoumané reality a poněkud boří jejich postavení opěrného bodu výzkumu.

Kapitola Petra Druláka, která knihu vhodně doplňuje a uzavírá, mne zaujala zejména přístupným jazykem. Autor, jakkoliv pojednává o neméně komplexním tématu než jeho kolegové, se neutápí v cizích termínech a na srozumitelných příkladech demonstruje hlavní linie svého textu. Jazykovými prostředky tak text patří do skupiny „učebnicových“ kapitol, nicméně obsahově jde o autorský text s evidentním přínosem, a to jej zařazuje po bok ambicióznějších pojednání knihy. Kapitola vlastně vyrovnává jednu z mých výhrad vznesených výše, neboť autor představuje možnosti syntézy jednotlivých teoretických přístupů, a zdánlivě tak narušuje rigidnost kategorizace do „teoretických škol“. I tato kapitola však pracuje s představou oddělených „škatulek“, které můžeme otevírat a opatrně promíchávat jejich obsah, ale pouze pomocí jasně vymezených postupů a pravidel, která nás mají metodologicky uchránit od „pádu do nesmyslnosti“ (s. 228). Kapitola tak sice překračuje rámec předchozí struktury knihy a narušuje zdívo oddělující jednotlivé přístupy, ale důsledně vytahuje pouze takové cihličky, které nepoškodí celou stavbu. Je to přístup pochopitelný a s ohledem na obsah knihy i ohleduplný vůči kolegům, přesto mohlo být zábavné a zároveň ambiciózní rozrušit představené „labeledy“ ještě odvážněji, jak by bylo možné očekávat dle názvu kapitoly (Syntéza teorií cestou jejich destrukce).

Hodnotím-li knihu jako celek, pak v českém prostředí představuje rozhodně nadstandardní příspěvek k diskusi o možnostech výzkumu nejen v oboru mezinárodní vztahy, ale ve společenských vědách obecně. Dilemata, o nichž publikace pojednává, problematizují, případně relativizují metodologický rámec výzkumu, stanovování priorit, třídění dat, přístup k datům jako takovým a další badatelské úkony nevyhnutelně spojené s pokusy o výzkum společenských fenoménů. Kniha tak překračuje obor mezinárodní vztahy a může nabídnout podnětné impulsy všem společenskovědním disciplínám.

Závěrem musím dodat, že navzdory uvedeným „výtkám“ a návrhům patří *Dialog teorií* bezesporu k tomu nejlepšímu, co k problematice teorií (i metateorií) mezinárodních vztahů v českém prostředí vyšlo, a knihu lze doporučit všem zainteresovaným čtenářům. Nakonec za největší obtíž při její četbě považuji fakt, že nejsem vzhledem k odlišnému charakteru jednotlivých kapitol schopna jasně identifikovat cílovou skupinu, kterou bych za soubor zainteresovaných čtenářů považovala.

Magdaléna Leichtová